

Ա. ՀԱՏԻՏՅԱՆ

ՍՈՒՐԲ ԲԱՐՍԵՂ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԿԵՍԱՐԱՑԻ (329—379)

ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆԸ, ԿՅԱՆՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դ դարի երկրորդ հիսնամյակում ընդհանրական եկեղեցու պատմության մեջ իրենց եկեղեցական գործունեությամբ և մատենագրական հարուստ ու բազմաժանր վաստակով քաջաճանոթ են երեք մեծ կապադովկիացիներ՝ որպես աստվածաբան, մատենագիր և սուրբ. Բարսեղ Կեսարացի (329—379), նրա բարեկամ և գործակից Գրիգոր Նազիազանցի (330—390) և Բարսեղի եղբայր Գրիգոր Նյուսացի (335—394):

Ընդհանրական եկեղեցու այս եռամեծ վարդապետների ուսանելի կյանքն ու սուրբ գրական գործունեությունը սերտորեն կապվում են Փոքր Ասիայում արիոսականության դեմ ուղղափառ եկեղեցու մղած աստվածաբանական հակաճառությունների, եկեղեցու ամրապնդման և ներքին խաղաղության ապահովման աշխատանքների հետ, աշխատանքներ, որոնք հատակորեն ցույց են տալիս, թե ինչպիսի՝ վտանգ էր ներկայացնում արիոսականությունը Փոքր Ասիայում եկեղեցիների համար, և ինչքան էր տարածվել այդ մոլորությունն հոռոմեական արքունիքի և տեղական իշխանությունների ակնհայտ պաշտպանության ներքո. «Այս սքանչելի

եղյակի մեջ Աթանասի աստվածաբանական գործը գտավ իր շարունակությունը և հասավ իր գագաթնակետին: Երբ մահացան Կապադովկիայի այս երեք մեծ Հայրապետները, արիոսականության ջախջախումը և Նիկիական հավատքի փառավոր հաղթանակը ապահովված էր»: «Ա. Բարսեղի, ս. Գրիգոր Նազիազանցու և ս. Գրիգոր Նյուսացու քերած նպաստը ուղղափառ աստվածաբանության հաղթանակին, «հեղինակականության և քրիստոնեության» հարցի լուծմանը, եկեղեցու ծոցում խաղաղության վերահաստատմանը, վանականության տարածման և կազմակերպման գործում եղել է շատ մեծ, այն աստիճան, որ այդ նպաստը տևական ազդեցություն է գործել ընդհանրական եկեղեցու ողջ կյանքի վրա»²:

Այս սքանչելի եղյակը «թեև իրար հետ կապված են մտքի և հոգու ընդհանուր գծերով, ինչպես նաև սերտ բարեկամության անքակտելի կապերով, այնուամենայնիվ նրանցից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է

¹ Արիոսականության ... մասին տե՛ս «Էջմիածին» ամսագիր, 1977, № 6, էջ 26—27:

² Johannes Quasten, Patrology, vol. III, էջ 203

անհատականության տարբեր տիպեր: Այսպես, Բարսեղ Կեսարացին համարվում է որպես գործնական ուղղության տեր մարդ, «գործել և դրական հոգի»: Գրիգոր Նազիազանցին՝ որպես հռետորության վարպետ, իսկ Գրիգոր Նյուսացին՝ որպես մտածող³:

Կապադովկիայի այս երեք մեծ Հայրապետներից յուրաքանչյուրի աստվածաբանական մտածողությունն ու գործունեությունը նույնպես ներկայացնում են «ինքնուրույն առանձնահատկություններ, ինչպես ընդհանուր բնավորության, այնպես էլ մանրամասնությունների մեջ. սակայն դրանք իսկապես նույն աստվածաբանության այլաձևություններն են: Այդ աստվածաբանությունը յուր հիմնական սկզբունքներով և էական տարրերով խիստ բարդ ձևով է ներկայացնում: Նախ և առաջ նրա վրա ազդեցություն է ունեցել Որոգինեան... Բարսեղ Մեծը և Գրիգոր Աստվածաբանը, նույնիսկ Որոգինեանի երկերի ամենաընտիր հատվածների ժողովածուն՝ «Ֆիլոկալիա» կազմեցին: Որոգինեանի մեկնաբանական աշխատությունների ուսումնասիրությունը ներառեց համար նախապատրաստություն էր արիտականության դեմ պայքարելու համար...: Կապադովկիացի Հայրապետների աստվածաբանության «ընդհանուր բնավորությունը և ոգին և էական եզրակացությունները» իրենց հիմք ունենին Նիկիական դավանանքը: Այստեղից բնականաբար ծագում է նրանց կախումը ս. Աթանասի աստվածաբանությունից: Նրանք ս. Աթանասի աշակերտներն էին և դրանով ամրացրին կապը Նոր Ալեքսանդրիայի աստվածաբանության հետ»⁴:

Ս. Բարսեղի, ս. Գրիգոր Նազիազանցու և ս. Գրիգոր Նյուսացու աստվածաբանական վարդապետությունը շատ մեծ կարևորություն և նշանակություն է ունեցել հետագա դարերի աստվածաբանական-քրիստոսաբանական մտքի զարգացման համար, ընդհանուր եկեղեցու պատմության մեջ:

Կապադովկիայի հայրերի «աստվածաբանական երկասիրությունների մեջ ս. Երրորդության հարցը յուր վերջնական որոշումը ստացավ և նրանց հաստատած եկեղեցական հասկացողությունը, նրանց ստեղծած բանաձևերը դարձան թանկագին սեփականություն ուղղափառ աստվածաբանական

դավանության: Բայց Կապադովկիայի հայրերը միայն բացատրեցին և բացեցին եկեղեցվո վարդապետությունը, ինչպես որ այդ արտահայտված էր Նիկիական ժողովում, չփոխելով նրա էությունը... Ս. Գրիգոր Աստվածաբանը Նիկիայի հավատի հանգանակը ներկայացրեց յուր ամբողջ պարզությամբ և նրան կատարյալ արտահայտություն տվեց, հավատի ամենաբարձր գաղտնիքները հանրամատչելի դարձնելով: Բարսեղ Մեծը այդ հավատը կյանքի մեջ ներմուծեց, իսկ Գրիգոր Նյուսացին նրան գիտական-փիլիսոփայական հաստատություն տվեց»⁵:

Ընդհանուր եկեղեցու պատմության մեջ Բարսեղ Կեսարացին կոչվել է Մեծն Բարսեղ և երկրորդ Աթանաս: Կեսարացին «ս. Աթանասից հետո ամենագործել ջատագովն է հանդիսացել Նիկիական դավանության և ս. Անտոնից հետո գլխավոր հիմնադիրն ու կանոնագիրը՝ արևելյան վանականության»⁶:

Բարսեղ Կեսարացին ծնվել է 329 թվականին Կապադովկիա գավառի Կեսարիա քաղաքում, քրիստոնեական բարեպաշտությամբ, կենցաղավարությամբ և առաքինությամբ հռչակված մեծահարուստ և ազնվական ընտանիքում. «Ի հորէ պոնդացի, ի մօրէ կապադովկացի, ոչ լաննշանից ոմանց, այլ ի մեծաց և յերեւելաց և ճշմարտութեան հաւատովն պայծառ»⁷:

«Սերեցավ սուրբերու ընտանիքէ մը: Սուրբեր էին հայրն ու մայրը, մայրենի պապըն ու մամը, եղբայրը՝ ս. Գրիգոր Նյուսացին, քույրը՝ սուրբ Մաքրինան»⁸: Բարսեղ Կեսարացու «ընտանիքը ծագմամբ Հայաստանէն, երկրին ամենէն ծանոթ ընտանիքներէն մին էր, միևնույն ատեն եկեղեցվո մեջ ամենէն հռչակավորներէն: Իր հայրը, իր մայրը, իր մորենական մեծ հայրը, սրբոց դասը անցած են»⁹: «Կեսարացու հայրական պապը և նրա կինը շերմեռանդ քրիստոնյաներ են եղել: Բրիստոնեության դեմ տարված հալածանքներից ազատվելու համար նրանք յոթ տարի անօթեան թափառել են

⁵ Պրոֆ. Ն. Մագարդա, նույնը, էջ 40:

⁶ «Կնիք հաւատոյ», ս. Էջմիածին, 1914, նախաբան Կարապետ եպս. (Տեր-Մկրտչյանի), էջ XLV:

⁷ Կիմ Մ. Մուրադյան, Բարսեղ Կեսարացին և Երա «Վեցօրեան» հայ մատենագրության մեջ, Երևան, 1976, էջ 270: Նույնի առաջին գլուխը՝ ունի «Բարսեղ Կեսարացու կյանքը» վերնագիրը, էջ 27—54:

⁸ Թորգոմ արքեպ. Գուշակյան, Սուրբք և տոնք, Երուսաղեմ, 1939, էջ 68:

⁹ Արշակ Ալադյանյան, Պատմություն հայ Կեսարիո, Ս. հատոր, Գաֆիլե, 1937, էջ 258:

³ Նույնը, էջ 208—204: Տե՛ս նաև պրոֆ. Ն. Մագարդա, Հույն-արևելքի հին եկեղեցական աստվածաբանական գիտությունը, յուր ծաղկման շրջանում (Դ—Ե դդ.), Վաղարշապատ, 1910, էջ 36—37:

⁴ Պրոֆ. Ն. Մագարդա, նույնը, էջ 37—38: Ս. Աթանասի աստվածաբանության մասին տե՛ս «Էջմիածին» ամսագիր, 1977, № Բ, էջ 26—27:

Պոնտոսի անտառներում, գրկվելով իրենց կալվածքներից և զանազան նյութական միջոցներից»¹⁰:

Ս. Բարսեղ Կեսարացու կյանքի և գործունեության ու նրա վարքագրության մասին մեզ հասել են մի շարք ձեռագիր պատմական, մատենագրական սկզբնաղբյուր վկայաբանություններ, ինչպես օրինակ նրա «Վարք»-ը, թղթերը, նրա մահվան առթիվ նրա բարեկամ և Գրիգոր Նազիազանցու խոսած «Դամբանական»-ը և նույնի թղթերն ու նրա՝ իր իսկ ձեռքով գրած «Վարք»-ը: Հայ բանասիրության մեջ ևս կան տպագիր բազում արժեքավոր վարքագրություններ և ուսումնասիրություններ Բարսեղ Կեսարացու կյանքի, գործունեության և մատենագրական վաստակի մասին¹¹:

Ի դեպ, այստեղ ամենայն կարևորությանը պետք է արձանագրել, որ Կ. Մ. Մուրադյանի վերոհիշյալ աշխատությունը խղճաբանի, լուրջ ու արժեքավոր ուսումնասիրություն է և գիտական ներդրում «Բարսեղազհիտության» մեջ ոչ միայն և. Բարսեղ Կեսարացու «մատենագրության հայերեն թարգմանության ուսումնասիրության ուղղությամբ», այլ նաև «հայ բանասիրության մեջ տասնամյակների ընթացքում Բարսեղ Կեսարացու շուրջ ստեղծված գրականության» և նրա կյանքի ու գործունեության մասին, գործ, «որն արդյունք է երկար տարիների տքնաջան աշխատանքի»¹²:

Բարսեղ Կեսարացին իր նախնական կրթությունն ստանում է իր հորից՝ Բարսեղից, որը ոչ պակաս հռչակված հոեւոր էր Պոնտոսի Նեո-Կեսարիա քաղաքում և իր ողորմ վարժեցում էր «ոչ նապաստակ խփելու, ոչ այժ խրտնեցնելու և ոչ էլ եղնիկ որսալու... այլ ուսուցանում էր գիտության սկզբնական ոլորտները և աստվածասիրություն էր սերմանում... ամենատաշին դասերով իսկ մղում հետագա կատարելության», ինչպես վկայում է Գրիգոր Նազիազանցին: Բարսեղի հայրը որդին էր սուրբ Մարքինա Երեցի: Վերջինս աշակերտել էր Գրիգոր Նազիազանցու հորը՝ Գրիգոր Աբանեղազոր՝ եպիսկոպոսին, և տիպար ու կրթված հավատավոր կին էր:

Ըստ վարքագիրների վկայության Բարսեղ

Կեսարացու դաստիարակության և ուսումնառության գործում վճռական դեր է կատարել նաև նրա «տատ Մարքինան», «որը շատ հակամետ էր ճգնախորական կյանք վարելու և յուր այս աշխարհայացքին վարժեցրեց Բարսեղին դեռևս վերջինս մանուկ հասակում»¹³:

Կեսարացու մայրը՝ Էմիլիան, աղջիկը նույնպես մի մարտիրոսի, բնիկ կապադովկիացի էր: Նրա ծնողներն էլ ծանր չարաշարանքներ և զրկանքներ էին կրել ու նահատակվել՝ հանուն իրենց քրիստոնեական հավատի: Էմիլիան ծնունդ էր տվել 10 երեխաների, որոնցից 4-ը տղա, 6-ը՝ աղջիկ: Տղաներից երեքը հետագայում դարձան եկեղեցու նշանավոր հայրեր և եպիսկոպոսներ, և. Բարսեղը, և. Գրիգոր Նյուսացին և Սեբաստիայի ս. Պետրոս եպիսկոպոսը, իսկ նրանց Նավկրատիոս եղբայրը եղել է անտառանական արտակարգ տաղանդով օժտված մեկը, բայց մահացել է վաղ հասակում: Բարսեղի մեծ քույրը ծանոթ է եղել իր բարեաշխարհայամբ, ճգնախորական խիստ կենցաղով և կոչվել է Կույս Մարքինա Կրտսեր:

Բարսեղը ծնունդով եղել է թույլ և վատառողջ: Նրա մերձ ի մահ հիվանդանալուց հետո հայրը ընտանիքով թողնում է Կապադովկիան և հաստատվում Պոնտոսում: Այստեղ Բարսեղի կրթությամբ զբաղվում է նրա հայրը, իսկ նրա քրիստոնեական դաստիարակությամբ՝ նրա քույրը՝ Մարքինան:

Բարսեղ Կեսարացու օրով Կապադովկիայում նշանավոր քաղաք էր Կեսարիան, որը հայտնի էր որպես քրիստոնեության և «լուսավորության կենտրոն և կարող էր հպարտանալ գիտնականների շատության»¹⁴:

Բարսեղ Կեսարացին այնուհետև իր ուսումը 7 տարի շարունակում է հոր թեղադրությամբ Կեսարիայում, մինչև 344 թվականը, և ապա Անտիոքում, որը «այն ատեն ավելի նշանավոր էր իբր քրիստոնեական գիտության կեդրոն»¹⁵: Այնուհետև ուսման մեջ կատարելագործվելու համար նա անցնում է Կ. Պոլիս, «ի թագաւորական քաղաքն Կոստանդնուպոլիս»՝ աշակերտելու նշանավոր հոեւոր Լիբիանոսին (314—393), երբ ինքն արդեն այդ թվականներին (344—351) «նարտասան էր նարտասանների մեջ»՝ մինչև նրանց ունկնդրելը, փիլիսոփա էր փիլիսոփաների մեջ՝ մինչև փիլիսոփա

¹⁰ Կ. Մ. Մուրադյան, նույնը, էջ 28:

¹¹ Տե՛ս Լ. Ս. Անադյան, Հայկական մատենագիտություն, Ե—ԺԸ դդ., հատոր Բ, Երևան, 1976, էջ 1343—1346, 1399—1405: Կ. Մ. Մուրադյան, նույնը, «Ներածություն», էջ 5—26: Նաև Բարսեղ Կեսարացու կյանքը, էջ 26—54:

¹² Վազգեն Հակոբյան, Պատմա-բանասիրական հանդես, № 1, Երևան, 1977, էջ 251: (Գրախոսություն Կ. Մ. Մուրադյանի գրքի մասին):

¹³ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյան, Ընդհանուր և կեղեցական պատմություն, հատոր Ա, ս. Էջմիածին, 1908, էջ 270:

¹⁴ Կ. Մ. Մուրադյան, նույնը, էջ 31:

¹⁵ Թորգոմ արքեպ. Գուշակյան, նույնը, էջ 68:

փայտության դասընթացքն անցնելը», ինչպես վկայում է Բարսեղի մասին ս. Գրիգոր Նազիազանցին:

Իր ուսումնառության տարիներին իսկ Բարսեղը «իր բարք ու վարքին ծանրությամբ կմրցեր նույնիսկ քահանաներուն հետ»¹⁶:

Բարսեղ Կեսարացին այնուհետև իր ուսումնառության մեջ խորանալու և էլ ավելի հմտանալու համար «ցանկալի հմուտ լինել փիլիսոփայական արուեստիցն», երբ արդեն «ԺԵ (15) ամեայ եղեալ», 352 թվականին գնում է Աթենք: «Ատտիկեի մայրաքաղաքը այն ատեն ամեն բանն առաջ համալսարանական քաղաք մըն էր: Իր դրպրոցներու հին փառքն էր որ օտարները իրեն քով կքաշեր: Դեպի անոր բեմերը կվազեին աշակերտները», «ի մայրն իմաստութեանց»: «Ի դարում անհնար էր պատկերացնել ավարտուն ուսումնառությունն առանց Աթենքի համալսարանի»¹⁷:

Աթենքում էր դարձյալ, որ Բարսեղ Կեսարացին հանգամանորեն ուսումնասիրում է քրիստոնեական վարդապետությունը և «Աթենքի համալսարանում ուսանելիս միայն հնարավորություն ունեցավ պատկերացնելու քրիստոնեության բացահայտ առավելություններն ու առանձնահատկությունները, առանց որոնց անհնար կլիներ կողմնորոշվել այն պայքարում, որ այնուհետև տարիներ շարունակ վարեց նա հոգուտ քրիստոնեական տարածման և վերջնական հաղթանակի»¹⁸:

Աթենքում Բարսեղ Կեսարացին 352—356 թվականներին, ի թիվս այլ նշանավոր դասախոսների, «աշակերտեցավ հայագի Պրոյերեսիոսին՝ կամ Պարույր Հայկազնին, իրեն դասընկեր ունենալով կայսերազուն Հուլիանոսը, որ ապագային Ուրացողը պիտի ըլլար»: Աթենքի մեջ ս. Բարսեղ հանդիպեցավ իր բարեկամին՝ Գրիգոր Նազիազանցին, որուն կյանքը և գործը իրենիցն անբաժան պիտի ըլլար: Կեսարացու և Նազիազանցու «գոտումնակցութիւն և զսիրոյն կապ, որ առ միմեանս, ի մանկութենէ» էր¹⁹:

Աթենքում Կեսարացին ծանոթանում է արտաքին գիտություններին, ուսումնասիրում քերականություն, ճարտասանություն, փիլիսոփայություն և մանավանդ ճշգրիտ ու բնական գիտություններ՝ աստղագիտություն, երկրաչափություն, բժշկություն:

Աթենքի ուսումնառության տարիներին Բարսեղ Կեսարացին խորը հիասթափություններ է ապրում «Աթենքի մեջ չգտնելուն համար հաստատուն վայելքներ, զոր երազած էր, այլ անոնց մեջ գտած էր «խաբեպատիր երջանկություն մը, երանության ստվեր մը»... Բարսեղ և Նազիազանցին խնջույքներու, տեսարաններու և աղմկահույզ տոներու տեսարաններեն հեռանալով եկեղեցվո և դպրոցի ճամբաները միայն ճանչցան»²⁰: Աթենքում Բարսեղ Կեսարացին սովորում է 352—356 թվականներին: Ապա իր ուսումն ավարտելուց հետո նա թողնում է Աթենքը «ոչ այնքան ուսումնառության ավարտի պատճառով, որքան միջավայրից հակադրված» (Կ. Մ. Մուրադյան) և վերադառնում իր ծննդավայրը, «ուր իրեններն իրեն կապաւնեին անհամբեր, մինչ Նազիազանցին Բարսեղի խորհուրդին վրա Աթենքի մեջ իր բնակությունն երկարածեց»²¹:

Կեսարիայում Բարսեղը որպես բազմակողմանիորեն պատրաստված և հմուտ անձնավորություն, որպես «գիտությամբ ծանրաբեռնված մարդ» (Գրիգոր Նազիազանցի), զբաղվում է մի որոշ ժամանակ հոգևորական արվեստի դասավանդությամբ և փաստաբանությամբ:

Այդ տարիներին է, որ Բարսեղ Կեսարացին ապրում է հոգեկան տագնապ և ապա՝ հոգևոր վերածնունդ և իր ողջ կյանքը նվիրում՝ Աստուծո և եկեղեցու անմնացորդ ծառայության նվիրական գործին:

Աթենական ուսումնառության տարիների հեթանոս բարքերն ու իմաստագուրկ կենցաղը խորապես ազդել էին Բարսեղ Կեսարացու հոգեկանին, նրա ներաշխարհի վրա. «Բազմաթիվ քրիստոնյաներու կողմէ Աթենք առաջին տեղը կգրավեր այն քաղաքներուն մեջ ուր բնակիլը վտանգավոր էր հավատքի տեսակետէ: Բայց կոնապաշտության տեսարանը Աթենքի մեջ, ավելի ամրացուց նաև Բարսեղի հավատքը: Անկիս կհրճվեր քրիստոնյա ըլլալուն համար»²²:

Բարսեղ Կեսարացին հետագայում նկարագրում է իր հոգևոր վերածնունդը այս բա-

Անապատականներ և վանականություն, Վաղարշապատ, 1906, էջ 44:

²⁰ «Լոյս» շաբաթաթերթ, էջ 780—781:

²¹ Նույնը, էջ 781:

²² «Լոյս» շաբաթաթերթ, էջ 780:

¹⁶ «Լոյս» շաբաթաթերթ, 1905, Կ. Պոլիս, հատոր Ա, էջ 708: Հոդվածաշարք P. Allard-ի, «Սուրբ Բարսեղ» ֆրանսերեն գրքից, ազատ թարգմանությամբ Տիրայր վարդապետ Մարգարյանի:

¹⁷ Նույնը և Կ. Մ. Մուրադյան, էջ 35:

¹⁸ Նույնը:

* «Տեսնե՞ք,—ասում էր Բարսեղ Կեսարացին Հուլիանոսի մասին,—ինչպիսի՜ խարազան է պատրաստում իրեն կապրությունը»:

¹⁹ Արշակ Ալպոյանյան, նույնը, էջ 258:

Quasten, նույնը, էջ 204: «Լոյս» շաբաթաթերթ, նույնը, էջ 780: Հուսիկ եպս. (Տեր-Մովսիսյան),

ներով. «Շատ ժամանակ փնացրի ես հիմարությունների վրա և համարյա իմ ամբողջ երիտասարդությունը վատնեցի ավելորդ աշխատանքների մեջ, մի իմաստության մեջ խորանալու և նրան նվիրվելու համար, իմաստություն, որը հիմարություն է ըստ Աստուծու (Ա. Կորնթ. Ա. 20): Հանկարծ ես զարթնեցի որպես թե մի խորունկ քնից: Ես ըմբռնեցի Ավետարանի ճշմարտության զարմանալի լույսը և ճանաչեցի այս աշխարհի իշխանների իմաստության ոչնչությունը, իմաստություն, որը խափանվելու է (Ա. Կորնթ. Բ. 6): Ես արցունքի հեղեղներ թափեցի իմ դժբախտ կյանքի վրա և աղոթեցի մի առաջնորդության համար, որը կարողանար իմ մեջ ստեղծել բարեպաշտության սկզբունքները»²³:

Հոգևոր այս վերածննդից անմիջապես հետո Բարսեղի տառչին ու վճռական քայլն է հանդիսանում 357 թվականին քրիստոնեական մկրտությունը ընդունել Կեսարիայի Դիանիոս եպիսկոպոսից, «հրաժարվի հեթանոս գրականությունը մշակելն և նվիրվի ամբողջությամբ Աստուծո»²⁴:

Այնուհետև Կեսարացին նվիրվում է վաճական-անապատական կյանքի խոլումների և ուսումնասիրության. «Քրիստոնեական մկրտությունն ընդունելուն պես նա իրեն նվիրեց ճգնավորական կյանքի: Նրա այս հայացքին ավելի ույժ էր տալիս այն հանգամանքը, որ հոր մահից հետո նրա մայրն ու քույրն ևս բարեկամուհիների հետ միասին սկսել էին անապատական կյանք վարել»²⁵:

358 թվականին Բարսեղը այցելում է Եգիպտոսի, Պաղեստինի, Ասորիքի, Միջագետքի մենաստանները՝ ուսումնասիրելու վանական կյանքը և անձամբ ծանոթանալու անվանի վանական-անապատականների հետ: Այս ճանապարհորդությունը և վանական կյանքի հետ մոտիկից նրա ծանոթությունը խոր տպավորություն են թողնում նրա վրա: Կեսարացին հետագայում մեծ հիացումով և հափշտակությամբ էր խոսում իր այցելած մենաստանների և վանականների մասին. «Ես երկյուղածությամբ եմ հիշում վանականների չափավորությունը ու տեղիքի մեջ. աշխատանքի մեջ նրանց տոկունության վրա ես հիացել էի. սքանչացել էի աղոթքի մեջ նրանց ջերմեռանդության և ջանասիրության վրա. զարմացել էի թե նրանք ինչպե՞ս հաղթում են քնին. չէին ընկնում ոչ մի մարմնական կարիքի առաջ. միշտ հոգու արիություն էին պահում

քաղցի, ծարավի, ցրտի և մեղկության մեջ... Նրանք, հիրավի, ցույց էին տալիս թե ի՞նչ է ճշանակում ապրել որպես երկնաքաղաքացի, արհամարհելով աղցավոր աշխարհը: Այս բոլորը իմ մեջ հիացմունք էր առաջացնում: Այս մարդկանց կյանքը օրհնված կյանք էր և նրանք իրենց մարմնի մեջ ապրում էին Հիսուսի մահը: Իմ աղոթքն այն էր, որ ես էլ նրանց նմանվեմ»²⁶:

Երբ այս ճանապարհորդությունից հետո, 360-ին, նա վերադառնում է Կեսարիա, Բարսեղն իր ողջ հարստությունը, որը ժառանգել էր իր հորից, բաժանում է աղքատներին և առանձնանում «անտառախիստ և լեռնոտ» Պոնտոս, Իրիս գետի ափին, Անիսայում, ոչ շատ հեռու Նեո-Կեսարիա քաղաքից, ապրելու համար վանական-միաբանական կյանքով, վանքերի և վանական հաստատությունների միջոցով ամրապնդելու եկեղեցին և պայքարելու արիությանների դեմ: Այստեղ Կեսարացու շուրջ հավաքվում է վանական-կրոնական նույն կյանքին նվիրված բարեպաշտ մարդկանց մի հոծ քաղվածություն: Դրանց մեջ էր նաև Բարսեղի մայրը: Նա հաջորդ տարիներին Պոնտոսում մենաստաններ ու եղբայրանոցներ է հաստատում և նրանց ղեկավարության և գործունեության համար կազմում վանական կանոնադրություններ՝ արդարորեն համարվելով մեծ օրենսդիր և կանոնագիր օրոշողը վանականության:

Պոնտոսի այս առանձնության մեջ Բարսեղ Կեսարացին 358 թվականին ընդունում էր այցելությունը իր երբեմնի դասընկեր և բարեկամ Գրիգոր Նազիազանցու, որը եկել էր «բաժանելու իր բարեկամի գրկանքները» և որի հետ կազմում է Որոգինեսի աշխատությունների անթոլոգիան՝ «Ֆիդոկալիա» անունով և թվով 55 վանական կանոնադրություններ:

Բարսեղի և Նազիազանցու կյանքը վեհանիստ այս առանձնության մեջ շրջապատված էր սակայն ծանր դժվարություններով. «Նրանց խրճիթը առանց տանիքի էր և առանց դրան. վատարանը՝ առանց կրակի, պատերը խորշակից այնքան էին չորացել և ճաքճաքել, որ նրա մեջ բնակողները կաթիլքի և անձրևի ժամանակ չէին կարողանում ցեխտու կաթիլներից պատրաստվել: Նրանք այնտեղ կենում էին տանալուսին դատապարտվածների պես՝ ջրի մեջ՝ ծարավից տանջվելով», վկայում են վարքագիծները: Բայց նրանք հոգով կայտառ էին և ուժեղ: Բարսեղ Կեսարացին վանական չարքաշ այդ կյանքը ուրախու-

²³ Quasten, նույնը, էջ 205:

²⁴ Արշակ Այդաբաճյան, նույնը, էջ 259:

²⁵ Երվանդ վոյ. Տեր-Մինասյան, նույնը, էջ 270:

²⁶ Հուսիկ եպս. (Տեր-Մովսիսյան), նույնը, էջ 45: Նաև Quasten, նույնը, էջ 205:

թյամբ և հպարտությամբ անվանում է «Մամբրեի կաղնի, դեպի երկինք բարձրացող սանդուղ, Մաքանալիսի կայարան, Եդիա մարգարեի Կարմեղոս, Հովհաննես Մկրտչի անապատ և Զիթենյաց լեռ»:

358—364 թվականները Բարսեղ Կեսարացին Պոնտոսի վանական առանձնության մեջ է անցկացնում իր կյանքը, ստեղծագործական, հոգեշեն մեծ իրագործումներով: Նրա գիտնականության և հոգևորական օրհնակելի կյանքի «սպառնալից իմաստություն և հրեշտակական» համբավը հռչակվում էր ողջ Կապադովկիայում:

Այդ թվականներին Կապադովկիայի Եվսեբիոս միտրոպոլիտը աշխատում է օգտագործել «սարկավագապետ» Կեսարացու մեծ տաղանդը իր թեմում, մանավանդ արիտականների դեմ պայքարելու համար, և նրան հրավիրում Կեսարիա, իր մոտ, որպես «ամենայն ինչ՝ լամենայնի», որպես ուղղափառության ամենաջերմ պաշտպան, որպես բարի և ազնիվ խորհրդական, խելացի օգնական և հմուտ կազմակերպիչ, ս. Գրոց քաջաճանոթ մեկնիչ, իր ծերության նեցուկ և զավագան, ավելի վստահելի և արժանավոր անձ, քան իր ողջ հոգևորականությունը, ինչպես վկայում է այս մասին Նազիազանցին²⁷:

364 թվականին Բարսեղ Կեսարացին Եվսեբիոս միտրոպոլիտից քահանայ է ձեռնադրվում: Ավելի առաջ սարկավագ էր ձեռնադրվել Անտիոքում Մելիտոս եպիսկոպոսից:

Կեսարացին իր քահանայական ձեռնադրությունից հետո էլ 3—4 տարի դարձյալ առանձնանում է Պոնտոս՝ իր հիմնած մեղաատանների մեջ, և նվիրվում իր սիրած վանական կյանքի է՛լ ավելի կազմակերպությանը:

Բարսեղ Կեսարացին որպես օրթոդոքս եկեղեցու վանականության հիմնադիր և կանոնագիր համոզված էր, որ վանականները «չպետք է անպայման միայնության մեջ ապրեն և ճգնավորական կյանքի անձնորացության և անձնաշարժար լինելու չափազանցություններին վերջ դնելու համար կանոններ են պետք: Նա շատ էլ չէր քաջալերում միանձնական ճգնավորությունը: Նա մտածում էր, որ ճգնավորները չափազանց անձնատուր լինելով վերացականության, էլ միջոց չեն ունենում քրիստոնեական սերը վերակենդանացնելու, ուստի վանական և միաբանական կյանքի հիմնադիրը դարձավ Պոնտոսում և Կապադովկիայում: Որքան գործում էր վանական-միաբանական կյանքը, այնքան թուլանում էր ճգնավորա-

կան միայնակեցականը, և վանքերը քրիստոնեական եկեղեցու կարևոր հաստատությունները հանդիսանալով տարածվեցին ամենուրեք, իսկ վանականությունը դառնում էր եկեղեցու նյութական և բարոյական զարգացման համար հոգևոր զինվորություն²⁸:

Բարսեղ Կեսարացին այսպիսով հիմնադիրն է հանդիսանում նոր տիպի վանականության. «Իր հորինած կանոններում ազդեցությունը գերիշխող եղավ հետագա ժամանակի կրոնական կենաց կազմության համար, այնպես որ Փոքր Ասիոյ մեջ «վանական» կյանքը հաղթեց հնագույն «ճգնավորական» (միայնավորական) կենցաղին²⁹:

Վանքերը այնուհետև դադարեցին ճգնարաններ լինելուց և հանդիսացան քրիստոնեական դաստիարակության և արվեստի օջախներ:

370-ական թվականներին մոլեգնում էր արիոսական մոլորությունը, հատկապես Փոքր Ասիայում: Եկեղեցու ներքին խաղաղությունը դարձյալ վրդովվել էր: Վաղես կայսրը (364—378) քաջալերում էր արիոսականներին:

370-ին վախճանվում է Կապադովկիայի Եվսեբիոս միտրոպոլիտը: Այդ փառավոր ու պատմական Աթոռի վրա նրան հաջորդում էր արժանավորապես Բարսեղ Կեսարացին. «Կատարյալ վանականը դարձավ միանգամից մի եռանդուն եկեղեցական», որովհետև նա «սկզբից ևեթ կազմակերպված և հաստատուն բնավորության տեր էր և նրա համար պարզ էր յուր անելիքն ու չանելիքը»³⁰:

Կեսարացու միտրոպոլիտության տարիներին նրա իմաստուն, շրջահայաց և հետեւողական պայքարի շնորհիվ հիմնովին ջախջախվում է արիոսականությունը Կապադովկիայում: Նրա մեծագույն մտահոգությունը եկեղեցու միության վերահաստատումն էր և ներքին խաղաղության ամրապնդումը: Նրա ջանքերով Կապադովկիայի պատմական Աթոռը փառավորվում է եկեղեցանվեր, հոգևոր, վանական, մշակութային, մարդասիրական հաստատությունների ցանցով և շքեղ ու մնացուն գործերով³¹:

Հայ եկեղեցին միշտ սերտ հարաբերու-

²⁸ Հուսիկ եպս. (Տեր-Մովսիսյան), նույնը, էջ 44: Այս հաստատումները Հուսիկ եպիսկոպոսը քաղել է իր աշխատության մեջ Ֆ. Ֆարրարի «Ս. Հարց վարքն ու գործերը» ուսերեն գրքից:

²⁹ Արշակ Ալադյանյան, նույնը, էջ 262:

³⁰ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյան, նույնը, էջ 270:

³¹ «Լոյս» շաբաթաթերթ, էջ 1104—1107: Տես նաև Quasten, նույնը, էջ 205—206:

²⁷ Quasten, նույնը, էջ 205:

թյան մեջ է եղել Կապադովկիայի Աթոռի հետ, մանավանդ ա. Գրիգոր Լուսավորչի օրերից³²։ Պատմական փաստ է, որ Կեսարիայում, Փոքր Հայքի այդ նշանավոր քաղաքում, ապրում էր հոծ հայություն։ Կեսարիան հայաքաղաք էր։

Կեսարիայի դպրոցներում գիտություն և ունում էին առանում ման քաղում հայ ուսանողներ, որոնցից ոմանք աշակերտել են նույնիսկ Բարսեղի հորը և իրեն՝ Կեսարացուն։

Մեծն Ներսեսի օրով Հայաստանում քաղված մեծապատիվներն ու դպրոցները, հիվանդանոցներն ու անկեղանոցները ղեկավարվում էին ման մասամբ Բարսեղ Կեսարացու հաստատած կանոններով, «նիշտ այն թվականներում երբ Բարսեղը նույնը կկատարեր Կապադովկիայի մեջ»³³։

Փախտոս Բուզանդը «Ա. Բարսեղի վարույց և գործունեության վերաբերությունը պատկերացրել է հաճին նրա մեծ ժամանակակից Մեծն Ներսեսի»³⁴։

Հայ եկեղեցու և Կապադովկիայի Աթոռների միջև է՛լ ավելի սերտ հարաբերություններ են եղել Բարսեղ Կեսարացու և Մեծն Ներսեսի օրոք։

Այս երկու պատմական Աթոռների եկեղեցական հարաբերությունների մեջ, սակայն, «անհնար է գործ մը կամ պարագա մը ցուցնել, որով Կեսարիո արքեպիսկոպոսներ Մեծ կամ քուն Հայաստանի վրա իրավասություն կամ հսկողություն կատարած ըլլան։ Այնտեղ ստացված ձեռնադրություններն ալ պատվադիր նպատակե անտին չեն անցնիր և երբեք իրավասական նշանակություն չեն կրնար ունենալ»³⁵։

Բարսեղ Կեսարացին մահանում է հազիվ հիսուն տարին լրացած, 379 թվականի

հունվարի 1-ին, երեքշաբթի օրը³⁶, «վասնզի էր ծերացեալ և ցաւագար՝ մարմնով»։

Կեսարացին, ինչպես նշվեց, իր ծնունդից սկսած եղել է վատատոջ և թուլակազմ. հետագայում «նա իրեն ճգնափորության թուլացրել էր և հիվանդությունների տեղ դարձել»³⁷։

«Հիվանդությունը անբաժան է ինձանից, սկսած վաղ հասակից մինչև ծերություն», վկայում է իր մասին Կեսարացին։ Այդ իսկ պատճառով «քաղում էական գործեր կիսակատար են մնում»³⁸։

Բարսեղ Կեսարացու վաղաժամ մահը մեծ կորուստ էր և՛ Կապադովկիայի, և՛ ընդհանրական եկեղեցու համար։ Նրա մահվան առթիվ Գրիգոր Նազիազանցին իր արտասանած «դամբանական»-ի մեջ վկայում է. «Ծանր էր կորուստը. նրա համար ամբողջ քաղաքն էր անհանգստացած... Մտածում էին փրկել նրա հոգին. թվում էր, հնարավոր կլիներ բռնել և բռնության պահել նրան ձեռքերով կամ աղոթքներով. (վիշտը նրանց անմիտ էր դարձրել) և բոլոր դեպքերում եթե միայն հնարավոր էր, պատրաստ էին անգամ իրենց կյանքը տալու»³⁹։

Մեր եկեղեցին տարին երկու անգամ ոգեկոչում է հիշատակը ա. Բարսեղ Կեսարացու։ Առաջինը նրա մահվան օրը, հունվարի 1-ին, իսկ երկրորդը՝ հոկտեմբերին, եկեղեցու նշանավոր «երկոտասան վարդապետների» տոնին⁴⁰։

Բարսեղ Կեսարացու հիշատակին նվիրված Մանկունք մասնավոր շարականը նրան բնութագրում է այսպես. «Լուսապայծառ իմաստիք... լուսաորեաց գեկեղեցի աստուածային քանին... Սին հաւատոյ հաստատութեան... ըստ անմարմնոցն ի մարմնի քաղաքավարեալ առաքինութեամբ ի մանկոյթենէ»⁴¹։

(Ծարմանակի)

³² Արշակ Ալայաճյան, նույնը, էջ 271—289։

³³ Եղիշե արքեպիսկոպոս Դուրյան, Ազգային պատմություն, Երուսաղեմ, 1934, էջ 247։ Տե՛ս նաև «Լոյս», նույնը, «Ծագումն հայ վանականության», էջ 360, 468, 538։

³⁴ «Կնիք հաւատոյ», նույնը, էջ XLV։

³⁵ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ազգապատում, Ա հատոր, Ա մաս, Բեյրութ, 1959, էջ 227։ Նաև Օրմանյանի «Աթոռ Հայաստանեայց», 1972, Սայր Աթոռ, էջ 44—45։

³⁶ Վազգեն Հակոբյան, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1977, № 1, էջ 252։

³⁷ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյան, նույնը, էջ 270։

³⁸ Կ. Մ. Մուրադյան, նույնը, էջ 54։

³⁹ Նույնը։

⁴⁰ Օրացույց Մայր Աթոռի, 1977, էջ 14 և 132։

⁴¹ «Զայնքաղ շարական», Վաղարշապատ, 1888, էջ 422։